

Περιμένοντας τις εξελίξεις στο διπλωματικό πεδίο, αυτές που θα καθόριζαν την τύχη της Δωδεκανήσου, δεν προχώρησαν σε μεταβολές του προηγούμενου ιταλικού καθεστώτος. Η στάση αυτή, όπως ήταν επόμενο, δυσαρέστησε τους κατοίκους των νησιών, οι οποίοι απαιτούσαν να παύσει η ισχύς της ιταλικής νομοθεσίας, να απομακρυνθούν οι Ιταλοί και οι συνεργάτες τους, να παύσει η ιταλική λιρέτα να αποτελεί το νόμισμα στις συναλλαγές. Οι Βρετανοί περιορίστηκαν να διακηρύξουν επίσημα ότι δε θα αναγνώριζαν κανένα δικαίωμα ή προνόμιο του Φασιστικού Κόμματος και δε θα εφαρμόζαν καμιά διάταξη νόμου που κάνει διάκριση φυλής ή θρησκευματος. Και προχώρησαν στην εκτέλεση ενός προγράμματος, το οποίο σκοπό είχε να ανακουφίσει τους κατοίκους που στερούνταν τα στοιχειώδη μέσα διατροφής και να συμβάλει στην επάνοδο της ζωής σε κανονικούς ρυθμούς. Κύριο έργο τους ήταν η διανομή τροφίμων, η μέριμνα για την υγεία, η λειτουργία των σχολείων με καλύτερους όρους, η προμήθεια μέσων στους παραγωγούς για να διευκολυνθεί η παραγωγική διαδικασία, η εξασφάλιση ήρεμου πολιτικού κλίματος, η εξομάλυνση της αγοράς και η εκτέλεση εργασιών πρώτης αποκατάστασης κτηρίων, δρόμων κτλ., που είχαν υποστεί σοβαρές ζημιές κατά τον πόλεμο. Τη διανοησιωτική μεταφορά τροφίμων κτλ. πραγματοποίησαν με τα σκάφη που διέθεταν. Στην επάνοδο σε ανεκτά επίπεδα ζωής συνέτελεσε και η αμερικανική βοήθεια, η U.N.R.R.A., και η από το Νοέμβριο του 1946 Κεντρική Δωδεκανησιακή Οργάνωση Πρόνοιας, που υποβοήθησε το έργο της. Προβλήματα στην προμήθεια αγαθών και στην αύξηση του κόστους ζωής προήλθαν από την υποτιμημένη λιρέτα, η οποία ιδιαίτερα, όταν νωρίς το 1946 αναγγέλθηκε ως επικείμενη η ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα, έχασε τη μισή της αξία. Αγαθά με λιρέτες αγοράζονταν μόνο από την Ιταλία.

Από πολιτική άποψη, εκτός από την ένωση με την Ελλάδα, που υπήρξε το κύριο μέλημα και η αναγγελία της έγινε με ενθουσιασμό δεκτή τον Ιούλιο του 1946, κατά τα άλλα οι κάτοικοι των νησιών στράφηκαν με μεγάλο ενδιαφέρον στην εκλογή δημάρχων και δημοτικών συμβουλίων, σε κατοχυρωμένους από παλιά θεσμούς και λειτουργίες, που είχε καταργήσει, ολοσχερώς από το 1937, το ιταλικό καθεστώς. Οι εκλογές στη Ρόδο, στην Κω, στη Νίσυρο, στην Κάλυμνο, στην Κάρπαθο, στη Σύμη έγιναν ομαλά και με τοπικά, όχι κομματικά, κριτήρια. Σ' αυτή την παραδοσιακή αντίληψη της πολιτικής οφείλεται κυρίως και η μικρή απήχηση, που είχε στα νησιά, κατά τη βρετανική έκθεση, η κομμουνιστική Αριστερά, η εφημερίδα *Ριζοσπάστης* και το Ελληνικό Μέτωπο Πανδωδεκανησιακής Απελευθέρωσης (Ε.Μ.Π.Α.). Το τελευταίο, προοδευτικών τάσεων, έθετε ως στόχους του την ένωση, την μη κομματικοποίηση αυτού του αγώνα, τη δημοκρατική διακυβέρνηση και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου. Οι Βρετανοί, αν και δε λογόκριναν την εφημερίδα του *Ένωση*, δεν απέφυγαν τη δίωξη μελών του.

Στη διάρκεια του 1946 μια ελληνική στρατιωτική αποστολή με επικεφαλής το

συνταγματάρχη Χριστόδουλο Τσιγάντε παρέμεινε στη Ρόδο ως σύνδεσμος με τις βρετανικές στρατιωτικές αρχές. Μια άλλη αποστολή αξιωματικών από την Ελλάδα επισκέφθηκε τη Ρόδο τον Αύγουστο και το Σεπτέμβριο, προκειμένου να ενημερωθεί για τα προβλήματα που θα αντιμετώπιζε η ελληνική διοίκηση μετά την ένωση. Τη δεύτερη εβδομάδα του Δεκεμβρίου, από όσα ειπώθηκαν σε μια σύσκεψη στην Αθήνα, γνωστοποιήθηκε ότι ο ταξίαρχος Τσιγάντες προοριζόταν για στρατιωτικός διοικητής Δωδεκανήσου και ότι ως την ανάληψη αυτών των καθηκόντων θα ήταν ο εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης.

Η κατάσταση της υγείας στα νησιά το 1946 υπήρξε ικανοποιητική. Συνηθέστερα ήταν τα κρούσματα ελονοσίας σε χωριά της Ρόδου και λίγες περιπτώσεις φυματίωσης στη Λέρο. Η αυξημένη νοσηρότητα στη Κω, σε σχέση με τα άλλα νησιά, αποδίδεται στο υγρό της κλίμα.

Στον τομέα της εκπαίδευσης τα προβλήματα ήταν πολλά και σοβαρά. Με το κλείσιμο το 1937 των ελληνικών σχολείων από το ιταλικό καθεστώς τα περισσότερα παιδιά έμειναν αγράμματα ή στερήθηκαν τη δυνατότητα να διδαχθούν τη μητρική τους γλώσσα. Από το φθινόπωρο του 1943 με την κατάληψη της αρχής από τη γερμανική στρατιωτική διοίκηση είχε επιτραπεί η λειτουργία κατηχητικών σχολείων για τη διδασκαλία της ορθόδοξης πίστης, έμμεσα και της ελληνικής γλώσσας. Σύμφωνα με την έκθεση Parker, τον πρώτο καιρό της βρετανικής παρουσίας στη Δωδεκάνησο, τη μέριμνα της εκπαίδευσης είχε η Ορθόδοξη Εκκλησία, που είχε χτίσει και μερικά σχολεία. Γι' αυτό το αναλυτικό πρόγραμμα επιφύλασσε εξέχουσα θέση στα Θρησκευτικά και προέβλεπε μόνο λίγες ώρες για Ιστορία, Γεωγραφία, Τραγούδι και Γυμναστική. Αλλά οι δάσκαλοι στα χωριά από αυτά τα μαθήματα, με εξαίρεση τους παραδοσιακούς χορούς, ελάχιστα έκαναν. Πράγματι, υπήρχε πρόβλημα και αναλυτικού προγράμματος και διδακτικού προσωπικού. Ένα μέρος του τελευταίου μάλιστα υστερούσε καταφανώς σε προσόντα (παλαιοί μαθητές γυμνασίου). Με τη σύσταση από τις 22 Σεπτεμβρίου 1945 Κεντρικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου το αναλυτικό πρόγραμμα τροποποιήθηκε και έγιναν μετακινήσεις δασκάλων για να καλυφθούν κάποια κενά, ενώ για ένα μήνα, το καλοκαίρι του 1946, εκτελέστηκε ένα πρόγραμμα επιμόρφωσης 50 καθηγητών. Όλα αυτά ήταν μια αρχή.

Στην κατάσταση της εκπαίδευσης στη Δωδεκάνησο, στη διάρκεια της βρετανικής κατοχής, αναφέρονται και δύο ελληνικές εκθέσεις, η μία του Εκτελεστικού Συμβουλίου της Κεντρικής Δωδεκανησιακής Επιτροπής (22-10-1945) και η άλλη του καθηγητή της Ιστορίας Νικόλαου Βλάχου (30-9-1946). Και οι δύο απευθύνονταν προς το ελληνικό υπουργείο Παιδείας, η δεύτερη και προς το υπουργείο Εξωτερικών. Η Ελλάδα με την προοπτική της ένωσης, όπως ήταν επόμενο, εξαιτίας της πολιτικής του εξιταλισμού, αλλά και των συνεπειών του πολέμου, θεωρούσε θέμα πρώτης προτεραιότητας την οργάνωση της εκπαίδευσης στη

Δωδεκάνησο. Μεταξύ άλλων ο Βλάχος διαπίστωσε ότι ήδη λειτουργούσαν στα νησιά όσα και το 1937 ελληνικά σχολεία και με μεγάλο αριθμό μαθητών, γιατί φοιτούσαν και άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας από τη συνήθη του σχολείου. Συνιστούσε, για τη μόρφωση των πολλών ενήλικων αγραμμάτων, να λειτουργήσουν νυκτερινά σχολεία. Ο Βλάχος στην εκτενή έκθεσή του αναφέρεται και στα μουσεία της Ρόδου και της Κω, στην ύπαρξη δύο ιταλικών βιβλιοθηκών και θεάτρου 1.070 θέσεων στη Ρόδο, που είχε χτιστεί από τους Ιταλούς, όπως ακόμη και στους κινηματογράφους από ένα στην πόλη της Ρόδου, στα Τριάντα (Ιαλυσό) Ρόδου, στην πόλη της Κω, στην Κάλυμνο, στο Λακκί και στην πόλη της Λέρου.

Από το Δεκέμβριο του 1945 και όλο το 1946 17.765 Δωδεκανήσιοι, που είχαν φύγει λόγω του ιταλικού καθεστώτος και του πολέμου, επέστρεψαν στα νησιά από τη Μέση Ανατολή, Κύπρο, Ελλάδα, Τουρκία και άλλα μέρη. Από τους 303 Εβραίους που επέζησαν και τους 250 που κατευθύνθηκαν από τη Γερμανία στη Ρώμη οι 190 προτίμησαν να μεταβούν σε συγγενείς τους σε άλλες χώρες του κόσμου και στη Ρόδο επέστρεψαν 60 (Μάιος - Σεπτέμβριος 1946). Οι Εβραίοι της Κω αυτό το διάστημα ήταν 18. Από τους 14.590 Ιταλούς σε διάστημα 14 μηνών (Νοέμβριος 1945 - Δεκέμβριος 1946) επαναπατρίστηκαν οι 13.490. Οι 1.100 που παρέμειναν είχαν γεννηθεί στα νησιά ή στη Σμύρνη και μερικοί δεν είχαν επισκεφθεί ποτέ την Ιταλία. Το σχολικό έτος 1946-1947 λειτούργησαν 8 ιταλικά σχολεία, 7 στη Ρόδο και ένα στη Λέρο, με 475 μαθητές. Το ιταλικό σχολείο του Campo Chiaro (Ελεούσα) έκλεισε τον Ιούνιο του 1946. Από το Σεπτέμβριο του 1946 άρχισαν να λειτουργούν και ινστιτούτα αγγλικής, για όσους Έλληνες και Τούρκους επιθυμούσαν να μάθουν αυτή τη γλώσσα.

Η έκθεση Parker είναι ενδιαφέρουσα και για επιμέρους σχετικές με μερικά νησιά πληροφορίες:

Στη Ρόδο η βρετανική διοίκηση διένειμε, όπως και στα άλλα νησιά, τρόφιμα με το δελτίο. Οι μερίδες έφτασαν τις 1.500 θερμίδες. Συμπληρώνονταν με φρούτα και λαχανικά κι έτσι η διατροφή υπολειπόταν μόνο σε πρωτεΐνες και λιπαρά. Επίσης καθαρίστηκαν ερείπια που είχαν προκληθεί από τους βομβαρδισμούς, εκτελέστηκαν εργασίες αποκατάστασης ζημιών στο μουσείο (σε λειτουργία από τις 21 Σεπτεμβρίου 1946) και σε σχολικά κτήρια των χωριών. Ένα χρηματικό ποσό διατέθηκε για να καταστεί δυνατή η επανάληψη των αλιευτικών δραστηριοτήτων. Στη Ρόδο, όπως και σε άλλα νησιά, διευθετήθηκε ο χώρος στάθμευσης των αλιευτικών και χορηγήθηκε αλιευτικό υλικό. Ο μητροπολίτης Ρόδου στις αρχές Ιουνίου, επειδή συνεργάστηκε με τους Ιταλούς, όπως και ο μητροπολίτης Λέρου και Καλύμνου αργότερα, απομακρύνθηκαν από τη θέση τους και τον Αύγουστο με πολύ μεγάλη συμμετοχή του λαού (90%) εκλέχτηκαν νέος δήμαρχος και δημοτικό συμβούλιο. Στη Ρόδο κυκλοφορούσαν δύο ημερήσιες εφημερίδες, η ελληνική Χρόνος (2.000 φύλλα, σε άνοδο) και η ιταλική *Notiziario* (400

φύλλα, σε πτώση), όπως επίσης η εβδομαδιαία *Ρόδος* (400 φύλλα), για την τουρκική κοινότητα, και άλλα έντυπα.

Στο **Καστελλόριζο**, που τόσες καταστροφές έπαθε στον πόλεμο, οι Καστελλοριζιοί άρχισαν να επιστρέφουν και να καταπιάνονται ξανά με τις αλιευτικές τους δραστηριότητες. Δεν ήταν εύκολο, ωστόσο, να προβλέψει κανείς αν, οι νεότεροι τουλάχιστο, θα απέφευγαν τη μετανάστευση.

Η **Κως** και η **Νίσυρος** στηρίζονταν στην αγροτική οικονομία. Η παραγωγή το 1946 γεωργικών προϊόντων, με εξαίρεση τα αμύγδαλα, και κτηνοτροφικών ήταν ανεπαρκής. Ωστόσο από την Κω εξαγονταν σταφύλια, ντομάτες, πεπόνια, καρπούζια, κρεμμύδια, αγγούρια και μανιτάρια. Τη γη καλλιεργούσαν μικροί ιδιοκτήτες. Τους δόθηκαν άροτρα και τρακτέρ. Στην πόλη της Κω και στα χωριά των δύο νησιών οι τοπικές εκλογές έγιναν χωρίς πολιτικές διαμάχες. Αμέτοχοι σ' αυτές έμειναν τα μέλη της τουρκικής, εβραϊκής και ιταλικής κοινότητας Κω.

Στη **Λέρο** το 1946 το πρώην ιταλικό στρατιωτικό νοσοκομείο λειτουργούσε με 8 Ιταλούς νοσοκόμους και 4 νέες από τον τόπο. Στο νησί πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους ιδιωτικά 4 γιατροί, 2 οδοντίατροι, ένας οφθαλμίατρος και μια μαία. Βασικά προϊόντα της Λέρου, Πάτμου και Λειψών ήταν το σιτάρι, κριθάρι, όσπρια, σταφύλια και σύκα. Τα άλλα νησιά της συστάδας που είχε αποτελέσει τη βρετανική περιφερειακή διοίκηση Λέρου ήταν κτηνοτροφικά.

Η **Κάλυμνος** παρήγε λίγα είδη διατροφής. Εξαίρεση αποτελούσαν τα κίτρα. Από αυτά προς το τέλος του 1946 είχαν εξαχθεί στην Ελλάδα 400 τόνοι και στην Ελβετία 70. Το νησί ήταν το κέντρο της σπογγαλιείας στην Ανατολική Μεσόγειο. Παρήγε τα περισσότερα είδη σπόγγων και από κάθε άλλο νησί του Αιγαίου διέθετε τα περισσότερα σπογγαλιευτικά σκάφη. Αυτά επέστρεφαν από την Κυρηναϊκή και την Τριπολίτιδα το Νοέμβριο. Το προϊόν εμπορεύονταν στην Ευρώπη Καλύμνιοι. Οι κάτοικοι του νησιού είχαν καταθέσεις σε κυπριακές, αιγυπτιακές και βρετανικές τράπεζες. Οι Καλύμνιοι, σύμφωνα με την έκθεση, αποτελούσαν μια ιδιαίτερος εγωκεντρική, ανεξάρτητη κοινότητα και προάσπιζαν με ζήλο τα δικαιώματά τους και τη θέση του νησιού τους σε σχέση με τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα. Υποστήριζαν ότι έπρεπε η Κάλυμνος και όχι η Ρόδος να είναι το πρωτεύον νησί. Στις δημοτικές εκλογές της 29 Δεκεμβρίου 1946 ο δήμαρχος, που κατείχε το αξίωμα και πριν τη βρετανική κατοχή, επανεκλέχτηκε με μεγάλη πλειοψηφία και, παρό το γεγονός αυτό, προχώρησε σε σοβαρές αλλαγές στη διάρθρωση του δημοτικού συμβουλίου. Η δημοτική αρχή αντιπροσώπευε τα αισθήματα του λαού στο ζήλο του για εκπαίδευση και ιατρικές υπηρεσίες. Στο γυμνάσιο Καλύμνου φοιτούσαν 250 μαθητές με πλούσια επίπεδα εγγραφής σε πανεπιστήμια, ενώ τότε οι κάτοικοι ξεκινούσαν και την ίδρυση μιας ναυτικής σχολής για αξιωματικούς του εμπορικού ναυτικού. Καλύμνιοι γιατροί γενικής ιατρικής και ειδικοτήτων πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους σε αρκετά νησιά του

Αιγαίου. Το ότι προέρχονταν από την Κάλυμνο αυτό και μόνο αποτελούσε επαγγελματική σύσταση.

Η **Αστυπάλαια**, σε απόσταση 50 μιλίων επικίνδυνης θάλασσας από την Κάλυμνο, ήταν το πιο αυτόνομο και ανεξάρτητο νησί αυτής της βρετανικής περιφερειακής διοίκησης. Σχεδόν ανεξάρτητη, με μεγάλα αποθέματα σε σιτάρι και κρέας, κατόρθωνε να διαχειρίζεται τα θέματά της με ήσυχη ανεξάρτητη πληρότητα. Με τις υποθέσεις του νησιού ασχολούνταν ο δήμαρχος και το δημοτικό συμβούλιο. Ένα άλλο σώμα γνωστό ως εκκλησιαστικό συμβούλιο από τέσσερις λαϊκούς είχε την πλήρη διαχείριση των εκκλησιαστικών γαιών και πόρων, καθώς και την ευθύνη της προσφοράς κάθε είδους κοινωνικής υπηρεσίας. Η Αστυπάλαια ήταν το νησί, το κοντινότερο στις Κυκλάδες, από το οποίο άρχιζε η διανησιωτική επικοινωνία με τη Δωδεκάνησο. Από αυτή, καθώς περνούσαν πολλά πλοία, μπορούσαν να συλλεγούν σημαντικές πληροφορίες για το Αιγαίο.

Η **Κάρπαθος**, παρά την έκταση των καλλιεργήσιμων γαιών, του ζωικού κεφαλαίου και των δασών της, δεν ήταν αυτόνομη. Το εισόδημα των κατοίκων της, όπως και της Κάσου, συμπλήρωναν τα εμβάσματα αυτών που είχαν μεταναστεύσει, νέοι σε ηλικία, προπολεμικά. Αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στη μόρφωση, φρόντιζαν τα σχολεία τους να έχουν υψηλό επίπεδο. Τα χωριά της Καρπάθου συνδέονταν μεταξύ τους τηλεφωνικά και τα δύο νησιά με καλωδιακό τηλέφωνο. Καλωδιακός τηλεγράφος, μέσω Ρόδου, τους επέτρεπε, κατά το δυνατόν, την επικοινωνία με όλο τον κόσμο. Τα χωριά στο νότιο τμήμα της Καρπάθου είχαν καλή οδική επικοινωνία. Μια μικρή ιδιωτική επιχείρηση με ταξί, λεωφορεία και φορτηγά διευκόλυνε τις μετακινήσεις και τις μεταφορές. Το βόρειο με το νότιο τμήμα της, που χωρίζονται από βουνά, συνέδεαν καίκια. Η Κάρπαθος διέθετε και νοσοκομείο έξι κλινών και παιδιατρική κλινική. Καθώς όμως οι γιατροί δεν ανέχονταν το νοσοκομείο, αυτό συχνά παρέμενε κλειστό. Τον Ιούνιο του 1946 στα Πηγάδια (Κάρπαθος από το 1953) και σε πέντε χωριά, για πρώτη φορά από είκοσι χρόνια, έγιναν εκλογές. Παρά την προεκλογική ένταση, την ημέρα των εκλογών επικράτησε φιλική ατμόσφαιρα. Η ύπαρξη ξεχωριστών κοινοτήτων προκαλούσε έναν εντεινόμενο ανάμεσα στα χωριά ανταγωνισμό.

Η **Σύμη**, βραχώδης και άγονη, εκτεθειμένη στους ανέμους σε πολλά σημεία, διέθετε λίγους θύλακες αβαθούς εδάφους, στους οποίους φύτεωναν συκιές, αμπέλια, φραγκοσυκιές και πατάτες. Τα μικρά κοπάδια από πρόβατα και γίδια με δυσκολία τα κρατούσε στη ζωή η φτωχή γλωρίδα. Εμπορική δραστηριότητα αναπτυσσόταν μόνο στη μία αρχέγονη σκάλα. Τον πληθυσμό της Σύμης το 1946 συνέθεταν σε υψηλό ποσοστό οι γυναίκες μεγάλης ηλικίας και τα παιδιά. Αναπόφευκτα, επειδή το νησί ήταν φτωχό, πολλοί νέοι άνδρες και γυναίκες ξενιτεύονταν στα άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, κυρίως στη Ρόδο, όπως επίσης στην Αμερική, Αυστραλία, Αίγυπτο κτλ. Δραστήριες και ανθούσες κοινότητες

Συμμακών υπήρχαν σε αρκετές ξένες χώρες. Οι Συμμακοί είχαν τη φήμη ότι ήταν οι τολμηρότεροι ναυτικοί και οι πιο επιδέξιοι σπογγαλιείς της Δωδεκανήσου. Οι λίγοι νεότεροι στην ηλικία άνδρες, που δεν είχαν μεταναστεύσει, ασχολούνταν με την αλιεία, σπογγαλιεία και ναυπηγική. Οι σκούνες που ναυπηγούσαν, φημίζονταν για την αντοχή τους. Το 1946, για πρώτη φορά από το 1939, οι σπογγαλιείς της Σύμης έφεραν στο νησί τους πλούσια συγκομιδή από τις θάλασσες της Κυρηναϊκής που είχαν μείνει ανέπαφες τα χρόνια του πολέμου. Τρεις συμμαζές σκούνες, μετά τρεις μήνες παραμονής στα νερά της Βεγγάζης, γύρισαν με 5.000 κιλά σπόγγους άριστης ποιότητας. Άλλη πηγή εσόδων για τη Σύμη ήταν η φημισμένη μονή του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στον Πανορμίτη. Το μοναστήρι του Πανορμίτη, όπως το ονόμαζαν, του πρώιμου 8ου αιώνα, όπως έλεγαν, με περισσότερα από 200 κελιά, ήταν τόπος προσκυνήματος, ιδιαίτερα την ημέρα της γιορτής του αγίου στις 8 Νοεμβρίου. Οι προσκυνητές αυτή την ημερομηνία το 1946 ξεπέρασαν τις 4.000. Στη μεταφορά τους από τη Ρόδο βοήθησαν οι Βρετανοί (η B.M.A.). Οι εισπράξεις εκείνη την ημέρα ξεπέρασαν τις 50.000 λίρες Αγγλίας. Χώρια τα χρυσά, ασημένια και άλλα αφιερώματα. Η εκλογή νέου δημάρχου στη Σύμη έγινε στις 13 Οκτωβρίου, για πρώτη φορά από το 1933 σε ευχάριστη ατμόσφαιρα.

Η **Τήλος**, σε σύγκριση με τη Σύμη, ήταν από αγροτική άποψη πλουσιότερη. Διέθετε ικανοποιητικές εκτάσεις καλλιεργήσιμης γης, στις οποίες παράγονταν σιτάρι, λαχανικά, αμύγδαλα, σύκα, ελιές και σταφύλια. Επίσης είχε γίδια, πρόβατα, αγελάδες, γαϊδούρια και γουρούνια. Το νησί, με την αυτάρκειά του σε μερικά είδη, εξήγε λαχανικά κ. ά., που πλεόναζαν, στη Σύμη.

Οι κάτοικοι της Σύμης και της Τήλου έκαναν ό,τι ήταν δυνατόν για τη μόρφωση των παιδιών τους. Τα δύο νησιά είχαν τρία σχολεία με 1.000 μαθητές το πρώτο και 212 το δεύτερο.

9. Η ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ ΤΜΗΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Με τη λήξη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου το 1945, παρά τις ποικίλες επιδιώξεις και βλέψεις των νικητριών δυνάμεων, ήταν δύσκολο να αγνοηθεί ο θετικός ρόλος της Ελλάδας σ' αυτόν. Στη νικήτρια του Ελληνοϊταλικού Πολέμου η Δωδεκανήσος ήταν το ελάχιστο που μπορούσε να δοθεί. Η ένωση της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα συνδέεται με τις ακόλουθες ημερομηνίες:

1. 27 Ιουνίου 1946, ημέρα κατά την οποία στο Παρίσι, στη διάσκεψη για τη συνθήκη ειρήνης, αποφασίστηκε από τους υπουργούς Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Σοβιετικής Ένωσης η ενσωμάτωση.

Ανικανηστικά γραμματόσημα της ένωσης (1948).

2. 21 Σεπτεμβρίου 1946, ημέρα κατά την οποία στο Παρίσι από την επιτροπή για τη συνθήκη ειρήνης με την Ιταλία εγκρίθηκε ομόφωνα η παραχώρηση.

3. 10 Φεβρουαρίου 1947, η συνθήκη ειρήνης των Παρισίων ανάμεσα στις νικήτριες δυνάμεις και στην Ιταλία, που υπογράφηκε εκείνη την ημέρα, επικύρωνε την απόφαση της 27 Ιουλίου 1946 και η Ιταλία παραχωρούσε στην Ελλάδα τη Δωδεκάνησο. Από τα νησιά της Δωδεκανήσου και τις εξαρτώμενες από αυτά νησίδες είχε παραιτηθεί η Τουρκία υπέρ της Ιταλίας με τη συνθήκη ειρήνης της Λωζάννης (24-7-1924). Τα ακριβή όρια είχαν καθοριστεί λεπτομερώς από τη διμερή, ανάμεσα στην Ιταλία και Τουρκία, σύμβαση της Άγκυρας (4-1-1932) και από το συμπληρωματικό πρακτικό (28-12-1932) που κι αυτό υπέγραψαν οι εκπρόσωποι των δύο κρατών στην Άγκυρα.

4. 31 Μαρτίου 1947, ημέρα κατά την οποία ο επικεφαλής της βρετανικής στρατιωτικής διοίκησης ταξίαρχος A. S. Parker σε επίσημη τελετή παρέδωσε τη Δωδεκάνησο στον επικεφαλής της ελληνικής στρατιωτικής διοίκησης αντιναύαρχο Περικλή Ιωαννίδη.

5. 9 Ιανουαρίου 1948, η δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του νόμου για την προσάρτηση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα. Ο νόμος είχε αναδρομική ισχύ από 28 Οκτωβρίου 1947.

6. 7 Μαρτίου 1948, η επίσημη πανηγυρική τελετή της ενσωμάτωσης. Από την ημέρα αυτή έληξε η περίοδος της στρατιωτικής διοίκησης και η Δωδεκάνησος, σύμφωνα με το νόμο της 9-1-1948, αποτέλεσε γενική διοίκηση με έδρα τη Ρόδο και πρώτο γενικό διοικητή το Νικόλαο Μαυρή από την Κάσο, έναν από αυτούς που ανέπτυξαν δράση υπέρ του δωδεκανησιακού ζητήματος. Με την κατάργηση της γενικής διοίκησης το 1955 η Δωδεκάνησος έγινε νομός με έδρα και πάλι τη Ρόδο.

Με απόφαση της στρατιωτικής διοίκησης η Δωδεκάνησος διαιρέθηκε σε τέσσερις επαρχίες. Αυτές ως σήμερα (αλφαβητικά) είναι οι εξής:

1. Καλύμνου (Αστυπάλαια, Κάλυμνος, Λειψοί, Λέρος, Πάτμος)
2. Καρπάθου (Κάρπαθος, Κάσος)
3. Κω (Κως, Νίσυρος)

Ρόδου (Καστελλόριζο ή Μεγίστη, Ρόδος, Σύμη, Τήλος, Χάλκη).

Σύμφωνα με την έκθεση Ιωαννίδη, από την ανάληψη των καθηκόντων του,

άρχισε να εφαρμόζεται στη Δωδεκάνησο η ελληνική νομοθεσία σε συνδυασμό με το δίκαιο που είχε ισχύσει στο παρελθόν (γραφτό και εθιμικό). Για την απονομή της δικαιοσύνης συστήθηκαν το εφετείο και η εισαγγελία εφετών Δωδεκανήσου με έδρα τη Ρόδο, τα πρωτοδικεία Ρόδου και Κω και τα ειρηνοδικεία Ρόδου, Κω, Καλύμνου και Καρπάθου.

Στον τομέα της εκπαίδευσης, υπόθεση πρώτης προτεραιότητας, όπως ήδη έχει τονιστεί, συστήθηκαν γενική επιθεώρηση εκπαίδευσης με έδρα τη Ρόδο και δύο εκπαιδευτικές περιφέρειες στοιχειώδους εκπαίδευσης στη Ρόδο με 85 δημοτικά σχολεία και στην Κω με 45. Εξατάξια γυμνάσια συστήθηκαν ανά δύο (ένα αρρένων και ένα θηλέων) στη Ρόδο και Καλύμνο και από ένα (μεικτό) στην Κω, Σύμη και Λέρο. Ακόμη συστήθηκαν ημιγυμνάσια στη Νίσυρο και στην Κάρπαθο, ιερατική σχολή στην Πάμο, οικοκυρική και επαγγελματική σχολή στη Ρόδο, συντηρούμενη από τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία της Αθήνας, 31 νυκτερινά δημοτικά σχολεία ενηλίκων σ' ολόκληρη τη Δωδεκάνησο, όπως, ακόμη, δύο νηπιαγωγεία, νυκτερινό γυμνάσιο και παιδαγωγική ακαδημία στη Ρόδο.

Από τους πρώτους μήνες οι ελληνικές υπηρεσίες προσπάθησαν να ελέγξουν την οικοδομική αναρχία στην παλαιά πόλη της Ρόδου, που είχε βλάβει τις αρχαιότητες και τη μορφή της πόλης, και άρχισαν εργασίες ανασύλωσης και επισκευής στο μεσαιωνικό φρούριο της Ρόδου, που είχε υποστεί ζημιές από τους βομβαρδισμούς. Επίσης φρόντισαν για την περισυλλογή εγκαταλελειμμένου πολεμικού υλικού.

Στον τομέα της γεωργίας, που βρισκόταν σε πλήρη εγκατάλειψη, άρχισε η διάδοση νέων μεθόδων καλλιέργειας και διανεμήθηκαν δωρεάν χιλιάδες γεωργικά εργαλεία, λιπάσματα, κτηνοτροφές, κυψέλες κ. ά. Έγιναν, επίσης, διανομές τροφίμων. Προσπάθειες καταβλήθηκαν και για τον ηλεκτροφωτισμό των πέρα από το Παραδείσι χωριών της Ρόδου. Καθιερώθηκε η εργασία των οκτώ ωρών και καθορίστηκε η νέα ισοτιμία των νομισμάτων (1 λίρα Αγγλίας = 1.000 λιρέτες = 20.000 δραχμές). Η προηγούμενη ισοτιμία (1 λίρα Αγγλίας = 400 λιρέτες) επί βρετανικής κατοχής απείχε πολύ από αυτή που είχε διαμορφωθεί στην αγορά. Ακολουθήθηκε πολιτική συμπίεσης των τιμών. Και τούτο γιατί, πριν την εφαρμογή της, οι τιμές είχαν υπερδιπλασιαστεί, αν και στη Δωδεκάνησο ήταν 50% χαμηλότερες από την υπόλοιπη Ελλάδα. Με τα μέτρα αυτά ο τιμάριθμος σχεδόν σταθεροποιήθηκε.

Το οδικό δίκτυο της Δωδεκανήσου μήκους 890 χλμ. (τα 130 ασφαλτοστρωμένα) στη Ρόδο και στην Κω συντηρήθηκε και ήταν ικανοποιητικό. Οι σχετικές εργασίες στην Κάρπαθο άρχισαν την 1 Σεπτεμβρίου 1947. Το έτος αυτό από τα 386 συνολικά αυτοκίνητα τα ιδιωτικά επιβατικά δεν ξεπερνούσαν τα 88. Βέβαια, το βασικό πρόβλημα των νησιών ήταν πάντοτε η θαλάσσια επικοινωνία. Η ελληνική στρατιωτική διοίκηση αντιμετώπισε αρχικά περισσότερες δυσκολίες από τη

βρετανική, γιατί δεν είχε στη διάθεσή της πλωτά μέσα. Με την παραχώρηση 6 σκαφών από τους Βρετανούς και 4 πολεμικών από τη διεύθυνση θαλάσσιων μεταφορών Πειραιά η κατάσταση αντιμετωπίστηκε. Τα σκάφη αυτά, μεταφέροντας με τακτά δρομολόγια επιβάτες, άλευρα, τρόφιμα, εφόδια και ιατρισμό, πρόσφεραν πολύτιμες υπηρεσίες. Όλα τα παραπάνω αποτέλεσαν μια αρχή και δεν επέλυσαν τα μεγάλα προβλήματα που επισώρευσε ο πόλεμος. Εξάλλου και η Ελλάδα, εξαιτίας του πολέμου, της Κατοχής (1941 - 1944) και του Εμφυλίου (1946 - 1949), τα πρώτα χρόνια μετά την ένωση αντιμετώπιζε τεράστια προβλήματα και, από τα πράγματα, δεν ήταν σε θέση να προσφέρει πολύ περισσότερα στο νέο τμήμα της ελληνικής επικράτειας.

Στα αμέσως επόμενα μετά το 1947 χρόνια ολοκληρώθηκαν οι παλιννοστήσεις Δωδεκανησίων. Οι κάτοικοι του συνόλου των νησιών από 115.343 το 1947 (απογραφή της 19 Οκτωβρίου) έφτασαν σε τέσσερα χρόνια, το 1951, τις 121.465. Στις απογραφές της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε.) από το 1951 ως το 1991 αναφέρονται 15 νησιά και 21 νησίδες (σύνολο 38). Από τα νησιά, μέσα σε 40 χρόνια (1951-1991), αύξησαν τον πληθυσμό τους η Ρόδος (67%), η Κως (38%), η Κάλυμνος (17%), η Λέρος (14%) και η Πάτμος (2%). Τον μείωσαν η Τήλος (84%), η Νίσυρος (61%), η Χάλκη (52%), το Καστελλόριζο (52%), το Αγαθονήσι ((43%), η Σύμη (41%), η Αστυπάλαια (40%), οι Λειψοί (32%), η Κάρπαθος (25%) και η Κάσος (22%). Από τις 21 νησίδες, το 1951 κατοικούνταν οι 16 και το 1991 οι 6. Οι κάτοικοί τους το 1951 ήταν 579 και το 1991 μόλις 210 (το 0,48% και το 0,13% αντίστοιχα του πληθυσμού όλης της Δωδεκανήσου). Τους πιο πολλούς κατοίκους είχαν τρεις από αυτές, η Τέλενδος και η Ψέριμος κοντά στην Κάλυμνο και οι Αρκοί κοντά στην Πάτμο (55% το 1951 και 78% το 1991 του πληθυσμού όλων των νησίδων).

Μετά το 1951 και κυρίως κατά την πενταετία γύρω από το 1960 πραγματοποιήθηκε αξιοσημείωτη μετακίνηση του δωδεκανησιακού πληθυσμού. Η μετανάστευση ήταν είτε εσωτερική προς τους μεγαλύτερους οικισμούς των νησιών της Δωδεκανήσου (βλ. τον πίνακα Β) και προς την Αθήνα και λιγότερο προς άλλες ελληνικές πόλεις, είτε εξωτερική σε χώρες που υπήρχαν δωδεκανησιακές κοινότητες, για τις οποίες ήδη έγινε λόγος, όπως και σε νέες χώρες υποδοχής, στην Ευρώπη και στην Αυστραλία. Αυτά τα χρόνια, γενικότερα στην Ελλάδα, συντελέστηκε η «αγροτική έξοδος». Από περιοχές της υπαίθρου, που είχαν πυκνούς οπωσδήποτε πληθυσμούς στην προβιομηχανική εποχή και οι κάτοικοί τους έζησαν σε εξαιρετικά σκληρές συνθήκες με ανεπαρκές εισόδημα και αξιοθαύμαστη αντοχή, παρουσιάστηκε σημαντική διαρροή. Πολλοί, ωστόσο, από αυτούς που μετανάστευσαν σε αναζήτηση εργασίας ή μιας καλύτερης ζωής, δεν αποκόπηκαν τελείως από τον τόπο της καταγωγής τους. Το φαινόμενο δεν αποτελεί απλή εκδήλωση νοσταλγικής επιστροφής στην πατρίδα, οφείλεται σε δεσμούς πολιτι-

σμικούς που είχαν σφυρηλατηθεί στο παρελθόν. Η τάση διατήρησης στενών σχέσεων με τον τόπο προέλευσης, όπως και αλλού, παρατηρείται και στη σημερινή Δωδεκάνησο.

Παρά, όμως, την έξοδο (βλ. στον πίνακα Α τη στήλη του 1971), τον πόνο και τις περιπέτειες που συνεπάγονται αυτές οι αναστατώσεις, η Δωδεκάνησος ως σύνολο όχι μόνο διατήρησε, αλλά και αύξησε τον πληθυσμό της. Από το 1951 ως το 1991 η αύξηση σε ποσοστό 35% είναι ιδιαίτερα ικανοποιητική. Ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός και η ανάπτυξη στη γεωργία, στη ναυτιλία, στον εξηλεκτρισμό, στη βιομηχανία, στις συγκοινωνίες, με τομέα αιχμής τον τουρισμό, οι κατακτήσεις σε τομείς όπως της εργασίας, της υγείας, της εκπαίδευσης, παρά τα προβλήματα, συχνά επιτακτικά και επείγοντα, μερικά από τα οποία αναμένουν ακόμη τη λύση τους, η ζωή στη Δωδεκάνησο πενήντα χρόνια μετά την ένωση έχει αλλάξει ριζικά, ενώ ταυτόχρονα το παρελθόν με χίλιες μορφές εξακολουθεί να είναι παρόν.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α

ΕΚΤΑΣΗ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΝΗΣΙΔΙΩΝ ΤΟΥ Ν. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ*

ΕΠΑΡ- ΧΙΑ	ΝΗΣΙ ή νησίδα	έκταση	έκταση παρα- κείμενων	σύνολο έκτασης	1947	1951	1961	1971	1981	1991	Σύγκριση 1951 με 1991	
											ΑΥΞ.	ΜΕΙΩΣ.
Κ Α Λ Υ Μ Ν Ο Υ	ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑ, η Κοινότητες, οι Οφειδούσα, η Σύρρα, η ΚΑΛΥΜΝΟΣ, η Τέλενδος, η Ψέριμος, η ΛΕΙΨΟΙ, οι ΛΕΡΟΣ, η Κίναρος, η Λέββα, τα Φαρμακονήσι, το ΠΑΤΜΟΣ, η Αρχοί, οι Μάραθος, η Χάλιμοδι, το ΑΓΑΘΟΝΗΣΙ, **το	96,2	31,6	127,8	1.791	1.797	1.539	1.139	1.030	1.073	-	40%
					1	2	-	-	-	-	-	100%
					2	-	-	-	-	-	-	-
					6	8	19	7	4	-	-	100%
		107	21,2	128,2	11.864	13.387	14.017	13.097	14.295	15.706	17%	
					99	92	75	76	90	57		38%
					264	233	157	108	72	79		66%
		16	1,4	17,4	873	885	724	597	574	606		32%
		55	16,5	71,5	6.131	7.049	6.611	8.494	8.127	8.059	14%	
					15	12	-	3	4	-		100%
					12	8	7	9	4	-		100%
					3	6	8	6	1	-		100%
		34	23,1	57,1	2.428	2.613	2.564	2.432	2.534	2.663	2%	
					93	92	97	46	68	50		46%
					22	26	21	8	5	2		92%
					-	-	4	-	-	-		
					193	196	189	160	133	112		43%
ΚΑΡ- ΠΑ- ΘΟΥ	Σύνολα επαρχίας	308,2	93,8	402	23.797	26.406	26.032	26.182	26.941	28.409	8%	
	ΚΑΡΠΑΘΟΣ, η	288	18	306	7.396	7.053	6.689	5.420	4.645	5.323		25%
	Σαρία, η				20	16	18	13	4	-		100%
	ΚΑΣΟΣ, η	65	4,4	69,4	1.322	1.388	1.422	1.353	1.184	1.088		22%
	Αρμάθα, τα				14	8	-	-	-	-		100%
	Σύνολα επαρχίας	353	22,4	375,4	8.752	8.465	8.129	6.787	5.833	6.411		24%

Κ Ω	ΚΩΣ, η ΝΙΣΥΡΟΣ, η Γαλά, το Κονδελούσα, η (φάρος)	288,6 42	0,1 6	288,7 48	18,545 2.499	19,076 2.327	18,187 1.788	16,842 1.061	20,434 832	26,379 913	38%	61%
	Σύνολα επαρχίας	330,6	6,1	336,7	21,044	21,403	19,987	17,939	21,334	27,308	28%	-
	ΡΟΔΟΣ, η	1404	8	1412	55,181	58,946	63,951	66,606	87,831	98,282	67%	
Ρ	Πρασονήσα, το (φάρος)						3	3	2	6	600%	41%
Ο	ΣΥΜΗ, η	57	6,6	63,6	4,083	3,978	3,123	2,489	2,273	2,332		100%
Δ	Νήμος, η					18	-	6	-	-		100%
Ο	Σεσάλιο, το				7	7	3	2	-	-		84%
Υ	ΤΗΛΟΣ, η	63	1,3	64,3	1,085	1,052	789	349	301	172		52%
	ΧΑΛΚΗ, η	29	1,3	30,3	702	580	501	387	334	281		100%
	Αλιμιά, η				29	41	22	-	-	-		52%
	ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟ ή ΜΕΓΙΣΤΗ	9	2,5	11,5	657	574	476	264	222	275		100%
	Ρω, η				2	3	1	-	-	-		100%
	Στοργγυλιά, η				4	7	4	4	-	-		100%
	Σύνολα επαρχίας	1,562	19,7	1,581,7	61,750	65,206	68,873	70,110	90,963	101,348	55%	
	ΣΥΝΟΛΑ ΝΟΜΟΥ	2,552,8	142	2,695,8	115,343	121,480	123,021	121,017	145,071	163,476	35%	

ΠΗΓΕΣ: Για το 1947 Χουλιάρκης, τ. 3, σ. 22-28 (βλ. βιβλιογραφία). Για τα έτη από το 1951 ως το 1991 Ε.Σ.Υ.Ε.

* Γενική Διοίκηση από το 1948 ως το 1955 και από το 1955 Νομός.

** Στην απογραφή του 1951 φέρεται ως νηίδα. Ως το 1954 υπάγεται στο δήμο Πάτμου, από το 1954 αποτελεί ξεχωριστή κοινότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΣΤΑ ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

ΝΗΣΙ	Πληθυσμός νησιού και παρακείμενων		Οικισμός	Πληθυσμός του οικισμού		Ο πληθυσμός των μεγ. οικισμών του 1991 έναντι του 1951 σε %		Ο πληθυσμός των χειριστέων οικισμών έναντι του συνόλου	
	1951	1991		1951	1991	ΑΥΞΗΣΗ	ΜΕΙΩΣΗ	1951	1991
ΡΟΔΟΣ	58.946	98.288	Ρόδος, η, πόλη Τριάντα, τα, Ιαλισός, ο Αρχάγγελος, ο Αφάντου, τα Κρεμαστή, η Καλιθέες, οι Παραδείσι, το	23.599 2.313 2.588 2.416 1.992 1.665 1.790	42.400 7.193 5.781 5.317 3.604 2.532 2.526	80% 211% 123% 120% 81% 52% 41%			
Σύνολα νησιού				36.363	69.353	91%		62%	71%
ΚΩΣ	19.076	26.379	Κως, η, πόλη Αντιμάχεια, η Ασφενδιού, το Ζηπάριο, το Καρδάμεινα, η Κέφαλος, ο Πυλίο, το	8.863 1.919 2.201 173 1.374 1.859 2.049	14.714 2.089 135 1.625 1.451 2.281 2.435	66% 9% 839% 6% 23% 19%	94%		
Σύνολα νησιού				18.438	24.730			97%	94%
ΚΑΛΥΜΝΟΣ	13.712	15.842	Κάλυμνος, η, πόλη Χωριό, το	9.683 2.095	10.543 3.259	9% 56%			
Σύνολα νησιού				11.778	13.802			86%	87%
ΛΕΡΟΣ	7.075	8.059	Αγία Μαρίνα, η Λεκά, το Ξηρόκαμπος, ο	2.884 1.824 276	2.493 2.366 1.442	 30% 422%	14%		
Σύνολα νησιού				4.984	6.301			70%	78%
ΣΥΜΗ	4.003	2.772	Σύμη, η	3.698	2.225		40%	92%	95%
ΚΑΡΙΠΑΘΟΣ	7.053	5.323	Πηγάρδια, τα, από το 1953 Κάριπαθος, η Όλυμπος, η	1.085 1.079	1.692 304	56% 72%			
Σύνολα νησιού				2.164	1.996			31%	37%
ΠΑΤΜΟΣ	2.927	2.827	Πάτμος, η, (Χώρα, η) Σκόλα, η	1.296 950	670 1.442	 52%	48%		
Σύνολα νησιού				2.246	2.112			97%	75%
ΑΣΤΥΠΑΛΛΕΙΑ	1.807	1.073	Αστυπάλαια, η	1.433	824		43%	79%	77%
ΝΙΣΥΡΟΣ	2.327	929	Μανδράκι, το	1.235	661		47%	53%	71%
ΚΑΣΟΣ	1.396	1.088	Φρυ, το Αγία Μαρίνα, η	474 579	268 496	 14%	43%		
Σύνολα νησιού				1.053	764			75%	70%
ΛΕΙΨΟΙ	885	606	Λευφοί, οι	885	606		32%	100%	100%
ΧΑΛΚΗ	621	281	Χάλα, η	547	281		49%	88%	100%
ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟ ή ΜΕΓΙΣΤΗ	574	275	Καστελλόριζο, το	574	275		52%	100%	100%
ΤΗΛΟΣ	1.052	172	Μεγάλο Χωριό, το	445	162		64%	42%	94%
ΣΥΝΟΛΑ	121.480	163.476		85.843	124.092	45%		71%	76%

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε.